Research Article

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ସୁକୃତିରେ : ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପରିଚିତି

ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ
ଅତିଥି ଅଧ୍ୟାପକ, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ବିଭାଗ, ବ୍ରହ୍ମପୁର, ଗଞ୍ଜାମ, ଓଡ଼ିଶା, ଭାରତ

Corresponding Author: * ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21160891

ସାରସଂକ୍ଷେପ

ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ତଥା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନାର ଅନନ୍ୟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ହେଉଛି 'ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ'। ଏହା ମହାମୁନି ଭରତଙ୍କ 'ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର' ବର୍ଣ୍ଣିତ ଓଡ୍ର-ମାଗଧୀ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଚିରନ୍ତନ ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ ଷଷ୍ଠ-ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଚଳିଆସୁଥିବା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ଶାସ୍ତ୍ରସିଦ୍ଧ ପଦ୍ଧତି। ତେବେ କାଳକ୍ରମେ ନିଜର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମାନ୍ୟତା ଓ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ନେଇ ସଂଶୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ସମୟରେ, ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ପାଇଁ ଆଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମ କରିଥିଲେ। ତାଙ୍କରି ଅକ୍ଲାନ୍ତ ସାଧନା ଫଳରେ ୧ ୯ ୫ ୯ ମସିହାରେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭ କଲା ଏବଂ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ବିଶ୍ୱ ଦରବାରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା। ପ୍ରସ୍ତୁତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଆବେଦନ ଏବଂ ଏହାର ସୁରକ୍ଷା ଦିଗରେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ଅବଦାନର ଏକ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯାଇଛି। କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଓ ଅନୁଦିତ ବିଭିନ୍ନ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯଥା- 'ଆମର ସଙ୍ଗୀତ ଧାରା', 'ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ରୂପରେଖ', 'ଓଡ଼ିଶୀ ମେଳା-ରାଗ-ଲକ୍ଷଣ ଓ ଗୀତ', 'ନାଟ୍ୟ ମନୋରମା'ର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଏବଂ 'ରାଗଚିତ୍ର' ପରି ପ୍ରାମାଣିକ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଆଲୋଚନା ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ମୂଳ ବିଷୟବସ୍ତୁ। ଏଥିସହ ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ 'କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ' (୧ମ ରୁ ୫ମ ଖଣ୍ଡ) ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନିତ ହଜାରରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସଙ୍ଗୀତର ରାଗ, ତାଳ ଓ ଛନ୍ଦର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଏଠାରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ କରାଯାଇଛି। ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଓ ଶାରୀରିକ ପ୍ରତିକୂଳତା ସତ୍ତ୍ୱେ ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ କରି ସେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ହିନ୍ଦୁସ୍ତାନୀ କିମ୍ବା କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ପଦ୍ଧତିର ଅନୁକୃତି ନୁହେଁ, ବରଂ ମୂଳ ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରାଚୀନତମ ଧାରା ବୋଲି ଯେଉଁ ଅକାଟ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ଏହି ଆଲେଖ୍ୟରେ ପ୍ରତିପାଦିତ। ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରାଣପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଗି କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏହି ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ କଳା-ତପସ୍ୟା ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସ୍ୱାଭିମାନକୁ ଚିରକାଳ ଦୀପ୍ତିମନ୍ତ କରି ରଖିବ, ଏହା ହେଉଛି ଏହି ନିବନ୍ଧର ମୂଳ ନିର୍ଯ୍ୟାସ।

Manuscript Information

- **ISSN No:** 2583-7397
- **Received:** 10-05-2026
- **Accepted:** 25-06-2026
- **Published:** 03-07-2026
- **IJCRM:** 5(4); 2026: 29-35
- **©2026, All Rights Reserved**
- **Plagiarism Checked:** Yes
- **Peer Review Process:** Yes

How to Cite this Article

ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ. କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ସୁକୃତିରେ : ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପରିଚିତି. Int J Contemp Res Multidiscip. 2026;5(4):29-35.

Access this Article Online

www.multiarticlesjournal.com

ମୁଖ୍ୟଶବ୍ଦ: ଓଡ଼ିଶୀସଙ୍ଗୀତ, କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶାସ୍ତ୍ରୀୟସଙ୍ଗୀତ, ଓଡ୍ର-ମାଗଧୀ, ରାଗ-ତାଳ, ଆମର ସଙ୍ଗୀତ ଧାରା, ଗୀତାବଳୀ।

© 2026 ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ଉପକ୍ରମ

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରଭା ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ଆଭା

ସାରସ୍ୱତ ସଂସ୍କୃତି ଓ ସାଧନାର ପବିତ୍ର ପୀଠଭୂମି ଓଡ଼ିଶାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆକାଶରେ 'ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ' ହେଉଛି ଏକ ସୁଧାମୟୀ ସ୍ରୋତସ୍ୱିନୀ, ଯାହାର ଢ଼େଉରେ ଢ଼େଉରେ ଝଙ୍କୃତ ହୁଏ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିର ପରମ ଭାବମୟତା। କେବଳ ଭାବର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ନୁହେଁ, ଅପିତୁ ଓଡ୍ର-ମାଗଧୀ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସାରଗର୍ଭକ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ନେଇ ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ କଳାର ଇତିହାସରେ ଏହା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ପ୍ରାଚୀନ ଓ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପଦ୍ଧତି। ଷଷ୍ଠ-ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ପ୍ରବାହିତ ଏହି ସଙ୍ଗୀତ ସୁଧା କବିଶେଖର ଜୟଦେବଙ୍କ ମଧୁର କୋମଳ କାନ୍ତ ପଦାବଳୀ 'ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ' ଏବଂ 'ଗୀତ ପ୍ରକାଶ', 'ନାଟ୍ୟ ମନୋରମା' ପରି କାଳଜୟୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ନିଜର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତାର ଅକାଟ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ବହନ କରିଆସିଛି। ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ଥାପତ୍ୟ, ମନ୍ଦିର ଗାତ୍ରର ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ଓ ଗୋଟିପୁଅ-ମାହାରୀ ପରମ୍ପରା ସହିତ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଆବେଦନ ଏତେ ନିବିଡ଼ ଯେ, ଏହାର ମୂର୍ଚ୍ଛନା ବିନା ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଆତ୍ମା ସ୍ପନ୍ଦିତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ। ଏହା ପ୍ରାଦେଶିକ ମୋହରୁ ମୁକ୍ତ ଏକ ବିଶୁଦ୍ଧ କଳା, ଯାହା ନିଜସ୍ୱ ରାଗ, ତାଳ ଓ ଛନ୍ଦର ଚମତ୍କାରିତାରେ ଚିର ଅନନ୍ୟ। ତେବେ କାଳର କରାଳ ବକ୍ଷରେ ଯେତେବେଳେ ଏହି ମହାର୍ଘ ଐତିହ୍ୟ ନିଜର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ହରାଇ ବସୁଥିଲା ଏବଂ ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ଧତାର ଅନ୍ଧକାରରେ ଓଡ଼ିଶୀର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମାନ୍ୟତା ସଂଶୟ ଘେରରେ ଥିଲା, ସେତିକିବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ସାଂସ୍କୃତିକ ନଭୋମଣ୍ଡଳରେ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ। ଚନ୍ଦ୍ରର ଆଲୋକ ପରି ଯାହାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଥିଲା ଶୀତଳ, ଶାନ୍ତ ଓ ଉଲ୍ଲାସମୟ, ତାଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ଚେତନା ଥିଲା ସେତିକି ଦୃଢ଼ ଓ ସଂକଳ୍ପବଦ୍ଧ। ସେ କେବଳ ଜଣେ ବାଗ୍ମୀ, ନାଟ୍ୟକାର କିମ୍ବା ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ନଥିଲେ; ବରଂ ସେ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଶୀ କଳାର ଜଣେ ଭଗୀରଥ। ନିଜର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଶ୍ରମ, ନିଷ୍ଠାପୂର୍ଣ୍ଣ ସାଧନା ଏବଂ ଧୂଳିଧୂସରିତ ପୋଥିପତ୍ରର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରି ସେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଦିଲ୍ଲୀର ଦରବାରରୁ ନେଇ ବିଶ୍ୱ ମଞ୍ଚ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ଆସନରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କରାଇଥିଲେ।

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ନିସୃତ 'ଆମର ସଙ୍ଗୀତ ଧାରା', 'ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ରୂପରେଖ' ଏବଂ ସୁର-ତାଳ ସମନ୍ୱିତ 'କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ'ର ଅସଂଖ୍ୟ ଭଜନ, ଚମ୍ପୂ ଓ ପଲ୍ଲୀଗୀତ ଓଡ଼ିଶାର ଜନମାନସକୁ ରସାପ୍ଳୁତ କରି ରଖିଛି। "ବିତିଲା ତ ଯାମିନୀ – ମଉଳିଲା କାମିନୀ" ପରି କାଳଜୟୀ ସଙ୍ଗୀତର ରଚୟିତା ଭାବେ ସେ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତିଟି ସ୍ପନ୍ଦନକୁ ଚିରନ୍ତନ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି। ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଓ ଶାରୀରିକ ପ୍ରତିକୂଳତାକୁ ପରାହତ କରି, କଳା ଓ ସଂସ୍କୃତି ପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ ସାରସ୍ୱତ ଜେହାଦ୍ ଲଢ଼ିଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କୁ ଇତିହାସରେ ଅମର କରି ରଖିଛି। ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଲେଖ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସେହି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଆବେଦନ ଏବଂ ଏହାର ସୁରକ୍ଷା ଓ ପ୍ରସାର ଦିଗରେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅତୁଳନୀୟ ତଥା ଅନନ୍ୟ ଅବଦାନ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ନିଷ୍ଠାପୂର୍ଣ୍ଣ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯାଇଛି।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଗଠନଗତ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଆବେଦନ କେବଳ ତାର ଐତିହାସିକ ପ୍ରାଚୀନତାରେ ସୀମିତ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗଠନଶୈଳୀ, ସ୍ୱର ସଂଯୋଜନା ଏବଂ ଅନନ୍ୟ ବ୍ୟାକରଣଗତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରାଣ ସ୍ପନ୍ଦିତ ହୁଏ। ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ପଦ୍ଧତିରେ ସାଧାରଣତଃ ସ୍ୱରର ଆରୋହଣ ଓ ଅବରୋହଣର ବହୁବିଧ ପ୍ରୟୋଗ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉଥିବା ବେଳେ, ଓଡ଼ିଶୀ ଗାୟନ ଶୈଳୀରେ 'ଉଚ୍ଚାରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା', 'ଶବ୍ଦ-ଶୁଦ୍ଧି' ଏବଂ 'ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ-ଆକୁଳତା'କୁ ପରମ ଆଧାର ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି। ଓଡ଼ିଶୀର ପ୍ରତିଟି ଆଳାପ, ସ୍ୱର, ଗୀତ ଓ ତାନ, ସାହିତ୍ୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ସାଙ୍ଗୀତିକ ଅଳଙ୍କାର ସହିତ ଏପରି ନିବିଡ଼ ଭାବେ ସମନ୍ୱିତ ହୋଇଥାଏ ଯେ, ତାହା ଶ୍ରୋତା ହୃଦୟରେ ସହଜରେ ରସ ଓ ଭାବର ସଞ୍ଚାର କରିପାରେ। ବିଶେଷ କରି ଓଡ଼ିଶୀ ପ୍ରାଣାତ୍ମକ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରଧାନ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ଦିଗ ହେଉଛି ଏହାର 'ବାଣୀ' ବା ସାହିତ୍ୟିକ ଗଠନର ଦୃଢ଼ତା। ପାରମ୍ପରିକ ଗୀତି-ପଦ୍ଧତିରେ ଯେଉଁ ଅନୁପ୍ରାସ, ଯମକ, ରୂପକ ଓ ଶ୍ଳେଷ ଅଳଙ୍କାରର ଚମତ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ଗାୟନ ସମୟରେ ସ୍ୱରର ଗତି ଓ ଲୟକୁ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଥାଏ। ସାହିତ୍ୟର ଏହି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ହିଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ହିନ୍ଦୁସ୍ତାନୀର ଖ୍ୟାଲ୍ କିମ୍ବା କର୍ଣ୍ଣାଟକୀର କୃତି ଓ କୀର୍ତ୍ତନମ୍ ଠାରୁ ଏକ ଭିନ୍ନ ତଥା ମାର୍ଜିତ ମାର୍ଗ ପ୍ରଦାନ କରେ।

ଏହି ସୁର-ଧାରାର ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ଭିତ୍ତିଭୂମିକୁ ଅଧିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଶ୍ରୁତିମଧୁର କରେ ଏହାର 'ଠାଣି' ଏବଂ 'ସ୍ୱର-ମାଧୁରୀ'। ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତରେ କଣ୍ଠଶିଳ୍ପୀମାନେ ସ୍ୱର ସଞ୍ଚାଳନ ସମୟରେ 'ଆନ୍ଦୋଳିତ ଗମକ' ଏବଂ 'ମୀଣ୍ଡ'ର ଯେଉଁ ସୂକ୍ଷ୍ମ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ତାହା ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ଦୁର୍ଲଭ ସିଦ୍ଧି। ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସ୍ୱରଗୁଡ଼ିକ ତୁଳନାରେ ଓଡ଼ିଶୀର 'କୋମଳ ନିଷାଦ' କିମ୍ବା 'ତୀବ୍ର ମଧ୍ୟମ'ର ଶ୍ରୁତିଗତ ପ୍ରୟୋଗ ଅତି ଆକର୍ଷଣୀୟ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର। ଏଠାରେ ସ୍ୱରର ବିକୃତ ରୂପ ମଧ୍ୟ ଗାୟନକୁ ବିକୃତ ନକରି ଆହୁରି ମାର୍ଜିତ ଓ ଭାବବିହ୍ୱଳ କରିଥାଏ। ରାଗର ଶୁଦ୍ଧତା ରକ୍ଷା କରିବା ସହିତ ଶବ୍ଦର ଭାବକୁ ଜୀବନ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସଦା ସଚେତନ ରହିଥାଏ। ସୁରର ଆରୋହ-ଅବରୋହ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟିକ ବିଶ୍ରାମ ବା 'ନ୍ୟାସ ସ୍ୱର' ରହିଥାଏ, ତାହା ଗାୟକ ଓ ଶ୍ରୋତା ଉଭୟଙ୍କୁ ଏକ ଅଲୌକିକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସୁଖ ପ୍ରଦାନ କରେ, ଯାହା ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଅନ୍ୟତମ ବଡ଼ ଆବେଦନ।

ଏହାବ୍ୟତୀତ, ଓଡ଼ିଶୀ ତାଳ ପଦ୍ଧତିର ଗାଣିତିକ ଶୃଙ୍ଖଳା ମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ନିଜସ୍ୱ ଏବଂ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାମାଣିକ। ଓଡ଼ିଶୀ ଗାୟନ ଓ ବାଦନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ବ୍ୟବହୃତ 'ଯତି', 'ମାତ୍ରା' ଏବଂ 'ଲୟ'ର ବିନ୍ୟାସ କାବ୍ୟର ଶବ୍ଦାବଳୀର ଅର୍ଥ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ଆଦୌ କ୍ଷତି ନପହଞ୍ଚାଇ ପାରମ୍ପରିକ ଅବନଦ୍ଧ ବାଦ୍ୟ ମର୍ଦ୍ଦଳର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୋଲ୍ କିମ୍ବା ଖଣ୍ଡି-ତାଳ ସହିତ ଚମତ୍କାର ଭାବେ ଛନ୍ଦି ହୋଇ ଚାଲିଥାଏ। ଉତ୍ତର ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତରେ ପ୍ରଚଳିତ ତବଲା କିମ୍ବା ଦକ୍ଷିଣର ମୃଦଙ୍ଗମ୍ ଠାରୁ ଓଡ଼ିଶାର ପାରମ୍ପରିକ ମର୍ଦ୍ଦଳର ବାଦନ ଶୈଳୀ ଓ ଏହାର ପୁରୀ ଗୋସାଣୀ ବାଣୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍। ଏହି ତାଳ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଗୀତର ପଦ ପଦାବଳୀକୁ ଏକ ସୁନ୍ଦର ଗତି ପ୍ରଦାନ କରେ, ଯାହା ଶ୍ରବଣ ମାତ୍ରକେ ମନରେ ନୃତ୍ୟର ଆଭାସ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ। ସାହିତ୍ୟ, ସ୍ୱର ଏବଂ ତାଳର ଏହି ଅପୂର୍ବ ଅର୍ଦ୍ଧନାରୀଶ୍ୱର ସମନ୍ୱୟ ହିଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଅନ୍ୟ ଯେକୌଣସି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପଦ୍ଧତି ଠାରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରଖିଛି। ଆଞ୍ଚଳିକ ପରମ୍ପରାରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି କେବଳ ସାମାଜିକ ଉତ୍ସବରେ ସୀମିତ ନଥିଲା, ବରଂ ଏହା ମନ୍ଦିର ସଂସ୍କୃତି ଓ ମଠ ପରମ୍ପରା ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଭାବେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଥିଲା। ପୁରୁଷ ପୁରୁଷ ଧରି ସେବାୟତ ଓ ସାଧକମାନେ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସୁରକୁ ବିଶୁଦ୍ଧ ରୂପେ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବାରେ ନିଜର ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିଲେ। ଓଡ଼ିଶୀର ପ୍ରତିଟି ଛନ୍ଦୋବଦ୍ଧ ଗୀତରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା 'ନାଦ' ବାସ୍ତବରେ ମାନବୀୟ ଚେତନାକୁ ପରମବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହ ଯୋଡ଼ିବାର ଏକ ସାଧନା। ସଙ୍ଗୀତର ସୁଦୃଢ଼ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାକରଣ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟର ସୁଲଳିତ ଭାବମୟତାର ସଫଳ ମିଶ୍ରଣ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ମୂଳ ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ବିଶୁଦ୍ଧ, ଜୀବନ୍ତ, ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଚିରନ୍ତନ ଐତିହ୍ୟ ଭାବେ ଆଜି ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱ ଦରବାରରେ ନିଜର ଅସ୍ମିତାକୁ ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ କରି ରଖିପାରିଛି।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ପାରମ୍ପରିକ ଅଙ୍ଗୀକାର ଓ ଆଞ୍ଚଳିକ ପ୍ରୟୋଗ ସିଦ୍ଧି

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ବ୍ୟାପକ ଆବେଦନ କେବଳ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗାୟନ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ପରିଧି ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ କଳା-ମାଧ୍ୟମ ସହିତ ଅତି ନିବିଡ଼ ଭାବେ ସଂଯୁକ୍ତ। ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ ଏବଂ ନୃତ୍ୟର ସମାହାରକୁ ସଙ୍ଗୀତ କୁହାଯାଉଥିବା ବେଳେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଏହି ତ୍ରିବେଣୀ ସଙ୍ଗମର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ। ଓଡ଼ିଶାର ପାରମ୍ପରିକ ଲୋକନାଟ୍ୟ, ଲୀଳା, ସୁଆଙ୍ଗ ଏବଂ ଚଉପଦୀ ଗାୟନ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସୁର-ଧାରା ଯେଉଁଭଳି ଭାବେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଆସିଛି, ତାହା ବିଶ୍ୱ ସଙ୍ଗୀତ ଇତିହାସରେ ବିରଳ। ବିଶେଷ କରି ମନ୍ଦିରର ଗମ୍ଭୀରା

© 2026 ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ଭିତରେ ଦେବଦାସୀ କିମ୍ବା ମାହାରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଉଥିବା ସେବା-ଗୀତରେ ଯେଉଁ ସ୍ୱର-ବିନ୍ୟାସ ରହୁଥିଲା, ତାହା ଶ୍ରୋତାକୁ ଭାବର ଏକ ଭିନ୍ନ ସ୍ତରକୁ ନେଇଯାଉଥିଲା। ଏହି ଶୈଳୀରେ କେବଳ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରାଯାଏ ନାହିଁ, ଅପିତୁ ପ୍ରତିଟି ଶବ୍ଦର ଭାବ ଅନୁଯାୟୀ କଣ୍ଠର ସ୍ୱର ପ୍ରକମ୍ପନ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ କାକୁ-ପ୍ରୟୋଗ ମାଧ୍ୟମରେ ରସ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଏ। ଏହି ସଙ୍ଗୀତ ପଦ୍ଧତିର ଅନ୍ୟ ଏକ ଉପାଦେୟ ଦିଗ ହେଉଛି ଏହାର ଆଞ୍ଚଳିକ ବୈବିଧ ବା ବିଭିନ୍ନ ଗାୟନ ଶୈଳୀର ପ୍ରବାହ। ଓଡ଼ିଶାର ପୂର୍ବ, ଦକ୍ଷିଣ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରାନ୍ତରେ ପ୍ରଚଳିତ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଗାୟନ ମଧ୍ୟରେ କେତେକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ। ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଗଞ୍ଜାମ ତଥା ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ଗାୟନ ପଦ୍ଧତିରେ ସାହିତ୍ୟିକ ସ୍ୱର ସଂଯୋଜନା ଏବଂ ଦ୍ରୁତ ତାନ-ଗୀତର ପ୍ରୟୋଗ ଅତି ଚମତ୍କାର ଭାବେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିବା ବେଳେ, ପୁରୀ ତଥା କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଅଞ୍ଚଳର ଗାୟନରେ ଭାବର ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ସ୍ୱରର ସ୍ଥିରତା (ଭଜନ ଓ ଜଣାଣ ଶୈଳୀ) ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଥାଏ। ସେହିପରି ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ପାରମ୍ପରିକ ସଙ୍ଗୀତ ଶୈଳୀରେ ଛନ୍ଦାତ୍ମକ ବୀରତ୍ୱ ଓ ସ୍ୱରର ଆବେଗପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ଥାନ-ପତନ ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତକୁ ଆହୁରି ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ କରେ। ଏହି ସମସ୍ତ ଆଞ୍ଚଳିକ ଶୈଳୀ ମୂଳତଃ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ବ୍ୟାକରଣ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାନ୍ତି। ଭାବ, ବେଗ ଓ ଲୟର ଏହି ବିବିଧତା ପ୍ରମାଣ କରେ ଯେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ କୌଣସି ଜଡ଼ ପରମ୍ପରା ନୁହେଁ, ବରଂ ଏକ ଗତିଶୀଳ ଓ ଜୀବନ୍ତ କଳା।

ଏହା ସହିତ, ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତରେ ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ମାନବୀୟ ସମ୍ପର୍କର ଚିତ୍ରଣ ଅତି କାବ୍ୟିକ ଭାବେ ସ୍ୱର ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ। ଷଡ଼ଋତୁର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନୁଯାୟୀ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରାଗର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯିବାର ପରମ୍ପରା ରହିଛି, ଯେପରିକି ବସନ୍ତ ଋତୁ ପାଇଁ ବସନ୍ତ ରାଗ କିମ୍ବା ବର୍ଷା ପାଇଁ ମଲ୍ଲାର ରାଗର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉତ୍କଳୀୟ ରୂପାନ୍ତର। ଏହା ମାନବ ମନର ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥା ଯେପରିକି— ବିରହ, ମିଳନ, କାରୁଣ୍ୟ ଏବଂ ଶାନ୍ତ ରସକୁ ଅତି ନିଖୁଣ ଭାବେ ସ୍ୱରରେ ରୂପାୟିତ କରିବାର କ୍ଷମତା ରଖେ। ସାହିତ୍ୟର ଗରିମା, କଣ୍ଠର ସୂକ୍ଷ୍ମ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ, ରାଗର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନିୟମ ଏବଂ ତାଳର ଗାଣିତିକ ଶୃଙ୍ଖଳା— ଏହି ଚାରିଟି ବିଭୂତିର ସଫଳ ସମନ୍ୱୟ ହିଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ବିଶ୍ୱ ସଙ୍ଗୀତ ଦରବାରରେ ଏକ ଅନନ୍ୟ, ଅମଳିନ ଓ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରେ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱରଲିପି ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ସାଙ୍ଗୀତିକ ବାଦ୍ୟ ସଂଗତି

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ବୈଜ୍ଞାନିକତା ଓ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତା ଏହାର ପାରମ୍ପରିକ ସ୍ୱରଲିପି ବା ସ୍ୱର ସଙ୍କେତ ପଦ୍ଧତି ମଧ୍ୟରେ ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବେ ନିହିତ ରହିଛି। ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ଜଗତରେ ଯେଉଁଭଳି ଭାବେ ଖଣ୍ଡେ କିମ୍ବା ବିଷ୍ଣୁ ଦିଗମ୍ବର ସ୍ୱରଲିପି ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳିତ, ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ମଧ୍ୟ ନିଜସ୍ୱ ଏକ ପ୍ରାମାଣିକ ସ୍ୱର ସଂରଚନା ରହିଛି। ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଏହି ସଙ୍ଗୀତ ମୁଖ ପରମ୍ପରା ବା ଶ୍ରୁତି ମାଧ୍ୟମରେ ଗୁରୁ-ଶିଷ୍ୟ କ୍ରମରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲେ ହେଁ, ଏହାର ଗାୟନ ଶୈଳୀ ଏକ ସୁନିଶ୍ଚିତ ବ୍ୟାକରଣ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ଥିଲା। ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ସପ୍ତସ୍ୱର (ଷଡ଼ଜ, ଋଷଭ, ଗାନ୍ଧାର, ମଧ୍ୟମ, ପଞ୍ଚମ, ଧୈବତ ଓ ନିଷାଦ) ର ଶ୍ରୁତିଗତ ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ ଅତି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର। ବିଶେଷ କରି ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତର 'ପ୍ରବନ୍ଧ' ଗଠନରେ ସ୍ୱର ଓ ସାହିତ୍ୟର ସୀମା ଏଭଳି ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥାଏ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ରାଗର ମୂଳ ରୂପାବଳୀରେ କୌଣସି ବିଚ୍ୟୁତି ଘଟିନଥାଏ। ଏହି ଗଠନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ହିଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଦୀର୍ଘ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜର ମୌଳିକ ସ୍ୱରୂପ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି।

ଏହି ସଙ୍ଗୀତ ଧାରାର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର ହେଉଛି ଏହାର ଅନନ୍ୟ ବାଦ୍ୟ ସଂଗତି। ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଗାୟନ ସମୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ପାରମ୍ପରିକ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଏହାର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଆବେଦନକୁ ବହୁଗୁଣିତ କରିଥାନ୍ତି। ଏଥିମଧ୍ୟରେ ଅବନଦ୍ଧ ବାଦ୍ୟ ଭାବେ 'ମର୍ଦ୍ଦଳ' (ଯାହା ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବାଦ୍ୟ), ଘନ ବାଦ୍ୟ ଭାବେ 'ଗିନି' ବା କରତାଳ, ଏବଂ ସୁଷିର ବାଦ୍ୟ ଭାବେ 'ବଂଶୀ' ବା ବେଣୁର ପ୍ରୟୋଗ ସର୍ବପ୍ରଧାନ। ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା 'ମର୍ଦ୍ଦଳ'ର ସ୍ୱର ତରଙ୍ଗ ଗାୟକର କଣ୍ଠସ୍ୱର ସହିତ ସମତା ରକ୍ଷା କରି କାରୁଣ୍ୟ ଓ ଭକ୍ତି ରସକୁ ଦ୍ୱିଗୁଣିତ କରିଥାଏ। ଉତ୍ତର ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତରେ ବ୍ୟବହୃତ ତାନପୁରା ଭଳି ଓଡ଼ିଶାରେ 'ଲାଉଲାଉଡ଼ି' କିମ୍ବା ପାରମ୍ପରିକ କେନ୍ଦେରା ଓ ଧୁଡୁକି ପରି ତନ୍ତ୍ରୀ ବାଦ୍ୟର ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରୟୋଗଶାଳାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଯାହା ଗୀତକୁ ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରେ।

ଏଥିସହିତ, ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରାଚୀନ ଗୀତି-କବିମାନଙ୍କର ଶବ୍ଦ ଚାତୁରୀ ଉପରେ ଚିରକାଳ ନିର୍ଭର କରିଆସିଛି। ରୀତିଯୁଗର ମହାନ ସାଧକମାନଙ୍କ କୃତିରେ ସଙ୍ଗୀତ ମାଧ୍ୟମରେ ଶବ୍ଦର ଯେଉଁ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ତାହା ଗାୟନ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଏକ ଜ୍ୟାମିତିକ ଶୃଙ୍ଖଳା ପ୍ରଦାନ କରେ। ପ୍ରତିଟି ପଦର ଶେଷ ଅକ୍ଷରର ମିଳନ ଏବଂ ସେଥିରେ ସ୍ୱରର ସଞ୍ଚାର ଏକ ଅପୂର୍ବ ସାଙ୍ଗୀତିକ ଚିତ୍ରକଳ୍ପ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ। ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସୁର-ପଦ୍ଧତି କେବଳ ଲିଖିତ ଶାସ୍ତ୍ରର ନିୟମ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏକ ସମୃଦ୍ଧ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥା ନିଖୁଣ ଗଣିତ- ଯାହା ସାହିତ୍ୟର ସ୍ୱରୂପକୁ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖି ପ୍ରତିଟି ଶ୍ରୋତାର ଅନ୍ତରକୁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରିବାର ଅପରିସୀମ ସାମର୍ଥ୍ୟ ରଖେ।

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ରସ-ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏବଂ ସାଙ୍ଗୀତିକ ସମୟ ଚକ୍ର

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଚେତନା କେବଳ ସ୍ୱରର ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହାର 'ରସତତ୍ତ୍ୱ' ଓ 'ଭାବଗତ' ନିବେଦନ ଏହାକୁ ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସାଧନାର ସ୍ତରକୁ ଉନ୍ନୀତ କରିଥାଏ। ଭାରତୀୟ ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର ପରମ୍ପରାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନବରସ ମଧ୍ୟରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତରେ 'ଶୃଙ୍ଗାର' ଏବଂ 'କରୁଣ' ରସର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ। ତେବେ ଓଡ଼ିଶୀର ଶୃଙ୍ଗାର ରସ କେବଳ ଭୌତିକ ନୁହେଁ, ବରଂ ପ୍ରାୟତଃ ତାହା ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାର ମିଳନ ଓ ବିରହର ଏକ ରୂପାନ୍ତର, ଯାହା ଗାୟନ ପଦ୍ଧତିରେ 'ଭକ୍ତିରସ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ। କଣ୍ଠଶିଳ୍ପୀମାନେ ଯେତେବେଳେ 'ସ୍ୱର-ବିକାର' ବା କାକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଶବ୍ଦର ଭାବ ଶ୍ରୋତାର ଅନ୍ତରକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପ୍ରେମ ଓ ସମର୍ପଣର ଏକ ଅଲୌକିକ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରେ। ଏହି ରସାତ୍ମକ ଗଠନ ଯୋଗୁଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ କେବଳ କର୍ଣ୍ଣ-ସୁଖଦାୟୀ ନୁହେଁ, ବରଂ ଆତ୍ମ-ସଂଶୋଧନର ଏକ ମାଧ୍ୟମ ସାଜିଥାଏ।

ଏହି ସଙ୍ଗୀତର ଅନ୍ୟ ଏକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି 'ସମୟ ଓ ଋତୁ ଚକ୍ର' ସହିତ ଏହାର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁବନ୍ଧ। ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତରେ ପ୍ରତିଟି ରାଗ ଏବଂ ପ୍ରବନ୍ଧର ପରିବେଷଣ ପାଇଁ ଦିନର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରହର ଓ ବର୍ଷର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଋତୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥାଏ। ପ୍ରାତଃ ସମୟର ସ୍ନିଗ୍ଧତା ପାଇଁ ଯେଉଁ ସ୍ୱର-ପ୍ରସ୍ତାର କରାଯାଏ, ତାହା ମଧ୍ୟାହ୍ନ କିମ୍ବା ଶାରଦୀୟ ସନ୍ଧ୍ୟାର ସ୍ୱର ପ୍ରୟୋଗ ଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ। ମାନବ ମନର ଭାବନା ପ୍ରକୃତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସହ ଯେପରି ବଦଳିଥାଏ, ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ରାଗଗୁଡ଼ିକ ଠିକ୍ ସେହିପରି ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସମର୍ଥ। ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ବିରହର ଆକୁଳତା ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ମାର୍ଗୀୟ ସ୍ୱରବିନ୍ୟାସ, ପ୍ରକୃତିର ଋତୁକାଳୀନ ପରିବର୍ତ୍ତନ (ଯେପରିକି ବର୍ଷା ବା ବସନ୍ତ) ସହିତ ଛନ୍ଦି ହୋଇ ଚାଲିଥାଏ। ଏହି କାରଣରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ମାନବ ଚେତନାକୁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ପ୍ରାକୃତିକ ସ୍ପନ୍ଦନ ସହିତ ଯୋଡ଼ିବାର ଏକ ଅନନ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସୂତ୍ର ଭାବେ ଗଣ୍ୟ ହୁଏ।

ଏହାବ୍ୟତୀତ, ଓଡ଼ିଶୀ ଗୀତି-ପରମ୍ପରାରେ 'ନାଦ-ବ୍ରହ୍ମ' ବା ଶବ୍ଦର ଶକ୍ତିକୁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଛି। ଏଠାରେ ସ୍ୱର କେବଳ ଅକ୍ଷରକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଗତି କରେ ନାହିଁ, ବରଂ ପ୍ରତିଟି ଅକ୍ଷର ସ୍ୱରର ଆଲୋକରେ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇଉଠେ। ଗୋଟିଏ ପଟେ କାବ୍ୟିକ ଶବ୍ଦର ଚମତ୍କାରିତା ଏବଂ ଅନ୍ୟପଟେ ସୁରର ତାନ୍ତ୍ରିକ ଶୃଙ୍ଖଳା— ଏହି ଉଭୟର ସନ୍ତୁଳନ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଧାରା ଠାରୁ ଏକ ଭିନ୍ନ ଓ ମାର୍ଜିତ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କରେ। ପ୍ରାଚୀନ ସାରସ୍ୱତ ପରମ୍ପରାରୁ ସଂଗୃହୀତ ଏହି ଭାବମୟ ଐତିହ୍ୟ ପ୍ରମାଣ କରେ ଯେ, ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ କେବଳ ବିନୋଦନର ସାମଗ୍ରୀ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହା ଉତ୍କଳୀୟ ଆତ୍ମାର ଏକ ଜୀବନ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି।

© 2026 ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅବଦାନ

୧. ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ଓ ସ୍ୱରଲିପି ପ୍ରଣୟନ

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରଭାକୁ ପୁନଃପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବା ପାଇଁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ, - ତାହା ହେଉଛି ପ୍ରାଚୀନ ଲକ୍ଷଣଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ସ୍ୱରଲିପି (Notations) ପ୍ରଣୟନ। ସେ କେବଳ ପୋଥି ବାଇଗଣ ପ୍ରତି ସୀମିତ ନରହି ସଙ୍ଗୀତ ଦାମୋଦର, ଗୀତ ପ୍ରକାଶ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ନାରାୟଣ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥର ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଶୀ ଗାୟନ ପଦ୍ଧତି ସହ ସମନ୍ୱୟ କରିଥିଲେ। ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର କ୍ଲାସିକାଲ୍ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭିତ୍ତି ଦେବା ପାଇଁ ସେ ରାଗଗୁଡ଼ିକର ଆରୋହଣ, ଅବରୋହଣ, ବାଦୀ, ସମ୍ବାଦୀ ଏବଂ ତାଳର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ। ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଏହି ସୁର-ବ୍ୟାକରଣ ହିଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଏକ ମାର୍ଗୀୟ ବା ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱାଧୀନ ମାନ୍ୟତା ଦେବାରେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ହାତହତିଆର ସାଜିଥିଲା।

୨. ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରୟୋଗ ଓ ଜନପ୍ରିୟତା

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ 'ସାରସ୍ୱତ-ଅଭା' କେବଳ ଗବେଷଣା କକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ନଥିଲା, ବରଂ ତାହା ଓଡ଼ିଶାର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିଲା। ନିଜର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ 'ଓଡ଼ିଶା ଥିଏଟର୍ସ' ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ନାଟକଗୁଡ଼ିକରେ ଶୁଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଶୀ ଛାନ୍ଦ, ଚମ୍ପୂ ଓ ସଙ୍ଗୀତର ସଫଳ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ। ଗୋଟିପୁଅ ଓ ମାହାରୀ ପରମ୍ପରାରେ ସୀମିତ ଥିବା ନୃତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତକୁ ସେ ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆଣିବା ସହ, ନାଟକର ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସୁରର ଝଙ୍କାର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ। ଏହି ପ୍ରୟୋଗାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଯୋଗୁଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଆବେଦନ ଏକ ମହାଜାଗରଣର ରୂପ ନେଇଥିଲା, ଯାହା ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କୁ ନିଜ ମାଟିର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଗାରିମା ବାବଦରେ ସଚେତନ କରାଇଥିଲା।

୩. ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ ଓ ସାଙ୍ଗୀତିକ ସଂଜ୍ଞାର ସରଳୀକରଣ

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାରସ୍ୱତଅଭାର ସବୁଠାରୁ ପ୍ରାମାଣିକ ନିଦର୍ଶନ ହେଉଛି ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ ଓ ସମ୍ପାଦିତ ବିଭିନ୍ନ ସଙ୍ଗୀତ ଭିତ୍ତିକ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ। ସେ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ଯେ, ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ପୋଥିଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ଜଟିଳ ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ଯଦି ସରଳ କରା ନଯାଏ, ତେବେ ସାଧାରଣ କଳାକାର ଓ ଗାୟକମାନେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଶୁଦ୍ଧତା ରକ୍ଷା କରିପାରିବେ ନାହିଁ। ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଲକ୍ଷଣ, ରାଗର ପରିଚୟ, ତାଳର ବିଭାଜନ ଏବଂ ବାଦ୍ୟ ସଂଗତିର ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସରଳ ଓ ବୋଧଗମ୍ୟ କରି ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ। ତାଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ନିସୃତ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ଆଲେଖ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ଓଡ଼ିଶୀ ଗାୟନର ଚାରୋଟି ସ୍ତମ୍ଭ— ଛାନ୍ଦ, ଚୌପଦୀ, ଚମ୍ପୂ ଓ ଜଣାଣର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟକୁ ଅତି ନିଖୁଣ ଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇଛି। କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପାରମ୍ପରିକ ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦାବଳୀର ସଠିକ ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ କରି ସେ ଓଡ଼ିଶାର ଶିଳ୍ପୀ ସମାଜକୁ ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଭିତ୍ତିଭୂମି ପ୍ରଦାନ କରିଯାଇଛନ୍ତି।

୪. ଆଧୁନିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ମାର୍ଗ

ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ବିବର୍ତ୍ତନ ଇତିହାସକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ କେବଳ ନିଜ ସମୟର ସଂସ୍କୃତିକୁ ସଂରକ୍ଷିତ କରିନାହାନ୍ତି, ବରଂ ଆଗାମୀ ପିଢ଼ିର ଗବେଷକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରେରଣାର ମାର୍ଗଚିତ୍ର (Roadmap) ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଯାଇଛନ୍ତି। ତାଙ୍କର ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ସମ୍ପନ୍ନ ଚିନ୍ତାଧାରା ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଗଠନତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ନେଇ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଉଚ୍ଚତର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରରେ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇ ପାରିଲା। ସେ ସୃଷ୍ଟି କରିଯାଇଥିବା ବ୍ୟାକରଣଗତ ପୃଷ୍ଠଭୂମିକୁ ଆଧାର କରି ଆଜିର ଯୁବ ଗବେଷକମାନେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପଦ୍ଧତି ଭାବେ ଅଫିସିଆଲ୍ ଜାତୀୟ ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରାଇବା ପାଇଁ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଉଛନ୍ତି। ତେଣୁ, ତାଙ୍କର ସାରସ୍ୱତ ସାଧନା କେବଳ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରତିଭାର ବିଳାସ ନଥିଲା, ବରଂ ତାହା ଥିଲା ଉତ୍କଳୀୟ ସଙ୍ଗୀତ-ଅସ୍ମିତାର ଏକ ସୁଚିନ୍ତିତ ଓ ଦୀର୍ଘମିଆଦୀ ସାରସ୍ୱତ ନବଜାଗରଣ।

ସମୟର ଦ୍ରୁତ ବିବର୍ତ୍ତନ ଏବଂ ଏକବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବିଶ୍ୱାୟନ ତଥା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ଅନ୍ଧ ଅନୁକରଣ ମଧ୍ୟରେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରାଚୀନ ଆଞ୍ଚଳିକ କଳା, ଐତିହ୍ୟ ଓ ପାରମ୍ପରିକ ସଙ୍ଗୀତ ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ନିଜର ମୌଳିକତା ହରାଇ ଏକ ପ୍ରକାର ସାର୍ବଜନୀନ ବ୍ୟବସାୟିକ ରୂପ ନେବାକୁ ବସିଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଆଦର୍ଶ, ସଂରକ୍ଷଣବାଦୀ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ଏବଂ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଚାରଧାରା ପୂର୍ବ ଅପେକ୍ଷା ଆହୁରି ଅଧିକ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଓ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ମନେହୁଏ। କବିଚନ୍ଦ୍ର କେବଳ ଅତୀତର ଇତିହାସକୁ କୋଠରି ମଧ୍ୟରେ ସାଇତି ରଖିବାର ଜଣେ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଗବେଷକ ନଥିଲେ; ବରଂ ସେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ (କ୍ଲାସିକାଲ୍) ଗାରିମା ଏବଂ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ବିଶ୍ୱଜନୀନ ଆବେଦନକୁ ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଚିହ୍ନିପାରିଥିଲେ। ତାଙ୍କର ସ୍ପଷ୍ଟ ମତ ଥିଲା ଯେ, କୌଣସି ପରମ୍ପରା ଯଦି ନିଜର ବ୍ୟାକରଣଗତ ଶୁଦ୍ଧତା ହରାଇ ବସେ, ତେବେ ସେହି ଜାତିର ସାଂସ୍କୃତିକ ସ୍ୱାଭିମାନ ସମୂଳେ ବିନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ।

ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସମୟରେ, ଯେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମାନ୍ୟତାର ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଓ ସରକାରୀ ସ୍ୱୀକୃତି ପ୍ରଦାନ କରାଇବା ପାଇଁ ସାଂସ୍କୃତିକ, ଆକାଡେମିକ୍ ଏବଂ ପ୍ରଶାସନିକ ସ୍ତରରେ ବିଭିନ୍ନ ଆନ୍ଦୋଳନ ଓ ପ୍ରୟାସ ଜାରି ରହିଛି, ସେତେବେଳେ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାରରେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବା ଯୁକ୍ତି, ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଥିବା ପ୍ରାଚୀନ ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରମାଣ ଏବଂ ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଆଲେଖ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ଆଜିର ଯୁବ ଗବେଷକ ଓ ସଂଗୀତଜ୍ଞମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ପ୍ରାମାଣିକ ଆଧାର ତଥା ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଅସ୍ତ୍ର ସାଜିଛି। ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ମୌଳିକ ସ୍ୱରୂପ, ରାଗ-ବିଶୁଦ୍ଧତା ଏବଂ ଗାୟନ ରୀତିର ବିଶେଷତ୍ୱକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସ୍ୱରଲିପି ପଦ୍ଧତି ଏବଂ ବ୍ୟାକରଣର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ, ତାହା ଆଜିର ଫ୍ୟୁଜନ୍ କଳା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ବିକୃତ ହେବାରୁ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରୁଛି।

ଚନ୍ଦ୍ର କବିତାର ଉତ୍ସ, କାଳୀଚରଣ ସେହପରି କବିତାର ଆଧାର । ପୁଣି ତାଙ୍କ ସ୍ୱଭାବ ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ ପରି ଶୀତଳ, ମନୋରମ-ଶାନ୍ତ ଓ ଉଲ୍ଲାସ ପ୍ରଦାୟକ । ତାଙ୍କର ଅଗଣିତ ବନ୍ଧୁ, ଅସଂଖ୍ୟ ଶିଷ୍ୟ, ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ଭକ୍ତ ଓ ଅନୁଗତ ଏ ଦେଶର ସହର ପୁରପଲ୍ଲୀ ସର୍ବତ୍ର ବିଛୁରିତ ହୋଇ ରହିଅଛନ୍ତି । ଜନ ମାନସକୁ ନିଜ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରିବାରେ ସେ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦୀ, ଏହା କହିଲେ କଦାପି ଅସଙ୍ଗତ ହେବ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶୀ ସଂଗୀତ ନ ଗାଇଲେ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ପାଦ ଉଠିବ ନାହିଁ । କେବଳ ଏତିକ ନୁହେଁ, ହିନ୍ଦୁସ୍ତାନୀ ଓ କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ସଙ୍ଗୀତ ୧୭୮୦ ମସିହାରେ ଦୁଇ ଭାଗ ହେଲା, ହେଲେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଷଷ୍ଠ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଚଳି ଆସୁଥିବା ସଙ୍ଗୀତ । ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଦେବେ, ଜୟଦେବଙ୍କ ରଚିତ "ଗୀତଗୋବନ୍ଦ", ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତାଚାର୍ଯ୍ୟ ଙ୍କ କୃତି ଗୁଡିକ ମଧ୍ୟରୁ "ଗୀତ ପ୍ରକାଶ", "ନାଟ୍ୟ ମନୋରମା", "ନାଟ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର", "ସଙ୍ଗୀତ ସରଣୀ" ଇତ୍ୟାଦି । ଏଗୁଡିକ ୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ୧୭ଶ ଶବ୍ଦାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ପୁଅମାନଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ନିଶୃତ। ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକୁ ପଢ଼ିଲେ ବିଚାର କରିବେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଂଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ଉଭୟ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ।

କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ କବିଚନ୍ଦ୍ର, ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ଜୀବନ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ବୋଲି ଭଲଭାବରେ ଜାଣିଥିଲେ ମଧ, ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ପାଇଁ ଏକଦା ସେ ଆପତ୍ତି ନ କରି

© 2026 ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଫେରି ଆସିଥିଲେ । ତାର କାରଣ- "ଘର ଢ଼ିଙ୍କି କୁମ୍ଭୀର" ଭଳି, କିଛି ନାମ କୁହା ଓଡିଆ ପୁଅ ନିଜର ସାମାନ୍ୟ ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ ସ୍ୱୀକୃତି ନ ଦେବା ପାଇଁ ନାନା କନ୍ଦଳ ସୃଷ୍ଟ କରିଥିଲେ। ଶେଷରେ ସେମାନେ ପରାଜୟ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ବିଜୟୀ ହେଲେ କବିଚନ୍ଦ୍ର । ପୃଥିବୀରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ଆଜି ଗଣାଯାଉଛି ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ, ସେଥିପାଇଁ ଓଡ଼ିଆ ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ମାନ ବଢିଲା । କବିଚନ୍ଦ୍ର ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ରହିଛି, ସେଗୁଡିକ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ଆମେ କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଓଡିଶୀ ନୃତ୍ୟ ତଥା ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରତି ଥିବା ଅବଦାନ କୁ ଜାଣିପାରିବା । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ନିମ୍ନ ରେ କେତୋଟି ପୁସ୍ତକର ଆଲୋଚନା କରାଗଲା

୧) କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ "ଆମର ସଙ୍ଗୀତ ଧାରା" ପୁସ୍ତକର ମୁଖବନ୍ଧ ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି :- "୧୯୫୮ ମସିହାରେ ଦିଲ୍ଲୀ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ଆୟୋଜିତ ଏକ ସର୍ବଭାରତୀୟ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସଭାରେ ମୁଁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରି ଓ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇ ପ୍ରଶଂସିତ ହେବା ପରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ସମ୍ମାନିତ ହେଲା ୧୯୫୯ ମସିହାରେ । ଏଥିଲାଗି ବହୁ ବାଧା ବିଘ୍ନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଛି ମୋତେ । ଏହା ପରେ ପରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଧାରା ସମ୍ବନ୍ଧେ ଏକ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିବାକୁ ମନ ବଳିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଅଗଣିତ ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ବହୁ ପୁରାତନ ଗ୍ରନ୍ଥ ପୋଥି ଆକାରରେ ଥିବାର ଜାଣି ସେଗୁଡ଼ିକ ସଂଗ୍ରହ କରି ବସିଲି । ଏଥି ନିମିତ୍ତ ମୋତେ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଶ୍ରମ ସାଧନା ଓ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ କରିବାକୁ ପଡିଲା । ପୋଥି ଗୁଡ଼ିକରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ତଥ୍ୟାତ୍ମକ (Theory) ପ୍ରମାଣମାନ ସଂଗ୍ରହ କର '"ଆମର ସଙ୍ଗୀତ ଧାରା" ସ୍ତମ୍ଭରେ ଏକ ନାତିଦୀର୍ଘ ଆଲୋଚନା ପୁସ୍ତକଟି ଲେଖିବାକୁ ସାହସ କରିଛି ।"

୨) "ଗୀତ ମଞ୍ଜରୀ" ଆଦ୍ୟଗୁଚ୍ଛ – ଭଜନ ଜଣାଣ- ନାମରେ ୧୯୫୩ ମସିହାରେ ରେ ୭୫ ଟି ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରକାଶିତ!

୩) "କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ" ନାମରେ ଭାଗ ୧.୨.୩.୪ କ୍ରମରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଙ୍କ ଅନେକ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି।

କ) "କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ"-୧ମ ଖଣ୍ଡ-୧୯୬୩ – ଓଡ଼ିଶୀ ବିଭାଗ – ୨୫୦ ଟି ଗୀତ

ଖ) "କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ"- ୨ୟ ଖଣ୍ଡ-୧୯୬୩- ଲଘୁସଙ୍ଗୀତ ବିଭାଗ – ୨୫୦ ଟି ଗୀତ

ଗ) "କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ"- ୩ୟ ଖଣ୍ଡ- ୧୯୬୫- ଭଜନ ଜଣାଣ ବିଭାଗ- ୨୮୦ ଟି ଗୀତ

ଘ) "କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ"- ୪ର୍ଥ ଖଣ୍ଡ-୧୯୬୭- ପଲ୍ଲୀଗୀତ ବିଭାଗ – ୨୨୫ ଟି ଗୀତ

ଙ) "କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ"- ୫ମ ଖଣ୍ଡ – କୀର୍ତ୍ତନ ଓ ଛାନ୍ଦ ବିଭାଗ-

ଏଥିରେ ଥିବା ପ୍ରତିଟି ସଙ୍ଗୀତ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରାଗ ରାଗିଣୀ ଓ ଛନ୍ଦ ରେ ଶୋଭିତ, କବିଚନ୍ଦ୍ର ରାଗ ରାଗିଣୀ କୁ ଅଧିକ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ ତେଣୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଙ୍ଗୀତ ତାଳ ଓ ରାଗ ରାଗିଣୀ ଯୁକ୍ତ। ତାଙ୍କ ରଚିତ ପ୍ରତ୍ୟକ ଗୀତ ର ପ୍ରାରମ୍ଭ ରେ ସେ ତାଳ ଓ ରାଗର ସଙ୍କେତ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ମୁଖ୍ୟତଃ ତାଙ୍କ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଗୁଡ଼ିକ – ଆନନ୍ଦ ଭୈରବୀ, ତୋଡ଼ି, ତୋଡ଼ି ପରଜ, ସଙ୍କରାଭରଣ, ମୁଖାରୀ, ତ୍ରିପୁଟା, କାନାଡା, କାମୋଦୀ, ଆଦି ରାଗରେ ରଚିତ। ତଥା :- ଆଠତାଳୀ, ଏକ ତାଳୀ, ପଡ଼ି, ଝୁଲା, ଆଦିତାଳ, ତ୍ରିପୁଟା, ଖେମଟା, ପଞ୍ଚମ ସୱାରି ଆଦି ତାଳ ରେ ସୁସଜ୍ଜିତ।

୪) ଅନ୍ୟ ଏକ ପୁସ୍ତକ "ଓଡ଼ିଶୀ ସଂଗୀତର ରୂପରେଖା" -୧୯୫୭ ରେ "ଉତ୍କଳ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟ୍ୟକଳା ପରିଷଦ" ଆନୁକୁଲ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ। ଏହାର ମୁଖବନ୍ଧ ରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି :- ଏଇ 'ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ରୂପ-ରେଖା' ଲେଖାଟି ପାଇଁ ବହୁ ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥର ସାହାଯ୍ୟ ମୁଁ ନେଇଛି । ମଧୁପୁର ପଟ୍ଟାୟତ ସ୍ୱର୍ଗତଃ କଳଦେବ ଚନ୍ଦ୍ର ଧୀର ଥିଲେ ଆଜୀବନ ସଙ୍ଗୀତ ସେବକ । ତାଙ୍କର ଗୁଡ଼ଏ ଟିପାଖାତା ମୋ ଆଖିରେ ପଡିଛି । ମୋର ଗୁରୁ ଭଲ ସଙ୍ଗୀତ ସାଧକ ଶ୍ରୀ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଧୀର ପଟ୍ଟାୟତଙ୍କ ସଂଗୃହିତ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ମୋତେ ଦେଇଛନ୍ତି, ତା ଛଡ଼ା ବହୁମତେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଛି। ମୁଁ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ କୃତଜ୍ଞ ରହିଲି।"

ପୁଣି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ରେ ଲେଖିଲେ, - "ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଲୋକରୁଚି ଅନୁସାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ଅଲଗା ଅଲଗା । ଏହାକୁ ଘେନି ମହାମୁନି ଭରତ "ଚତୁଷ୍ଟୟ ପ୍ରବୃତ୍ତୟ" ନର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଯାଇ ଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲେଖିଛନ୍ତି –

"ଚତୁର୍ବିଧା ପ୍ରବୃତିଶ୍ଚ ପ୍ରୋକ୍ତା ନାଟ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗତଃ ।
ଆବନ୍ତୀ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଚ ପାଞ୍ଚଳୀ ଚୌଡ୍ର ମାଗଧୀ" ॥

ଓଡିଶାର ନାଆଁ ଓଡ୍ର ନାମରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ । ସେହି ଦେଶରେ ଯେଉଁ ସଙ୍ଗୀତର ଧାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତି ଆସୁଛି, ତାହାର ନାଁ "ଓଡ଼ିଶୀ" । ଯେପରି ଓଡ଼ିଶୀ ରାନ୍ଧଣା, ଓଡିଶୀ ଗହଣା ବା ଓଡିଶୀ ଠାଣି ଇତ୍ୟାଦି । ଆମେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ବିଭାଗ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ିଲୁ ନାହିଁ, ଭରତଙ୍କ ମତରେ ବିନ୍ଧ୍ୟ ତଳକୁ ସମୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଶ ହିଁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ । ଏ ରୀତିରେ ଆମର ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରହିଲା" । ×××××××× "ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ସୁଦ୍ଧା ସାରା ଭାରତରେ ବିଭକ୍ତ ସଙ୍ଗୀତ - ଧାରର (ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଓ କର୍ଣ୍ଣାଟକ) ପ୍ରଚଳନ ନଥିଲା । ଏଥିପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ତାର ନିଜସ୍ୱ ସଙ୍ଗୀତ ରାବ ବିକାଶ ଲାଗି ନିଜ ରୁଚିରେ ଗାଉଥିବାର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହା ହି ତାର ଓଡିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ! ନୁହେଁ କି ? "

×××× " ଏହିପରି ବିବିଧ ଅକାଟ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ଦୃଷ୍ଟେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦ୍ଧତିର ଅନୁକୃତି ବୋଲି କହିବା ଆଦୌ ସମୀଚୀନ ବା ସୁନ୍ଦର ନୁହେଁ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଲୋଚନାରେ ଯେଉଁ ମତର ଉପସ୍ଥାପନା ନିମିତ୍ତ ଯୁକ୍ତି ଓ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା, ତାହା କୌଣସି ମତେ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାବଗ୍ରସ୍ତ ନୁହେଁ, ବରଂ ସଭ୍ୟ ଓ ବାସ୍ତବତା ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଉତ୍ପତ୍ତି ଆଧୁନିକ ନାମିତ ହିନ୍ଦୁସ୍ତାନୀ ବା କର୍ଣ୍ଣାଟକି ସଙ୍ଗୀତ ପଦ୍ଧତିରୁ ଘଟି ନାହିଁ । ଏହା ମୂଳ ଭାରତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ପଦ୍ଧତିର ଚିରାନୁଗାମୀ ଏବଂ ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାରିଲେ ଏହା ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଉଭୟ ସଂଗୀତଧାରା ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ ଏବଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟସମ୍ପର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟ, ପୁନଶ୍ଚ ଏହା ବିଶୁଦ୍ଧ ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ରସିଦ୍ଧ ।"

୫) "ଓଡ଼ିଶୀ କୀର୍ତ୍ତନ ଶତକ" – ଏଥିରେ ୧୦୦ ଓଡ଼ିଶୀ କୀର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗୀତ ରହିଛି।

୬) "Odissi Dance" ଉତ୍କଳ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟ୍ୟକଳା ପରିଷଦ" ଦ୍ବାରା ପ୍ରକାଶିତ ଓ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ୨୨ ପୃଷ୍ଠା ବିଶିଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କିତ ଏକ ଇଂରାଜୀ ନିବନ୍ଧ।

୭) ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଏକ ପୁସ୍ତକ ହେଉଛି- **"ଓଡ଼ିଶୀ ମେଳା-ରାଗ-ଲକ୍ଷଣ ଓ ଗୀତ"**- ୧୯୬୩- ପ୍ରକାଶକ-ବାଣୀ କଲ୍ୟାଣ, ଏଥିରେ ଓଡିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ରାଗ ଲକ୍ଷଣ ଓ ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ।

୮) "Odissi music analysed" - ୨୮ ପୃଷ୍ଠା ବିଶିଷ୍ଟ ଇଂରାଜୀ ନିବନ୍ଧ

© 2026 ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

୯) **"ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ"** - ପ୍ରକାଶକ – ନ୍ୟାସନାଲ ମିଉଜିକ୍ ଆସୋସିଏସନ୍, କଟକ – ଏହାର ମୁଖବନ୍ଧ ରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର କୁହନ୍ତି :- " ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟର ପ୍ରଚଳନ ବହୁ ପୁରାକାଳରୁ ଅଛି ବୋଲି କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ପ୍ରାଚୀନ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଗୁଡ଼ିକ ସହିତ କୀର୍ତ୍ତିମାଳିନୀ ଉତ୍କଳର ବହୁ ମନ୍ଦିର ଗାତ୍ରରେ ବିଗତ ୧୫୦୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଖୋଦିତ ନାନାବିଧ ନୃତ୍ୟରତ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ଏହାର ମୂକ କିନ୍ତୁ ଜ୍ବଳନ୍ତ ପ୍ରତୀକ । ଅଦ୍ୟାବଧି ପ୍ରଚଳିତ ମାହାର ନୃତ୍ୟ ଓ ଉତ୍ତର ଓଡ଼ିଶାର ଗୋଟିପୁଅ ନାଚ ବିଗତ କାଳର ଉନ୍ନତ ଓଡ଼ଶୀ ନୃତ୍ୟର ଧୂସର ଛାୟା ମାତ୍ର ।"

୧୦) କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ କେବଳ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନ୍ୟ ଏକ ପୁସ୍ତକ ହେଉଛି **"ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରକାଶ"**

୧୧) "Gita gobinda in odissi dance" – ଏହା ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ।

୧୨) "A glimpse into orissan music" – ଏହା ଲୋକସମ୍ପର୍କ ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ୧୩ ପୃଷ୍ଠା ବିଶିଷ୍ଟ ଇଂରାଜୀ ନିବନ୍ଧ।

୧୩) **"ସଙ୍ଗୀତ ସାର"** – ଏହା ୧୯୨୬ ରେ orissa printing works, puri ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ।

୧୪) **"ନାଟ୍ୟ ମନୋରମା"** – ଜଣେ ବଶିଷ୍ଟ ଉତ୍କଳୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ରଘୁନାଥ ରଥଙ୍କ ବିରଚିତ ଏକ ଉପାଦେୟ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ। ଗ୍ରନ୍ଥର କେବଳ ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ପାଠ ଦେବନାଗରୀ ଲିପିରେ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଓଡିଆ ଭାଷୀ ନୃତ୍ୟ-ସଂଗୀତ ପ୍ରେମୀଙ୍କ ଦ୍ବାର ତାହା ଯଥାରୀତି ଅନୁସୃତ ହେବାରେ ଅସୁବିଧା ଉପୁଜିଲା । ତେଣୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି। ଏହା ୧୯୭୬ ରେ ପ୍ରକାଶିତ।

୧୫) **"ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱର"** – କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ- ପ୍ରକାଶକ – ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ

୧୬) **"ରାଗଚିତ୍ର"**- ୧୯୬୬- ସମ୍ପାଦକ – କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ- ଏହା "ଓଡ଼ିଶୀ କଳା ପ୍ରକାଶ" ଦ୍ୱାରା ଇଂରାଜୀ, ଓଡିଆ ଓ ହିନ୍ଦୀ, ୩ଟି ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶିତ। ଏହାର ମୁଖବନ୍ଧ ରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି – "ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତା ପ୍ରମାଣ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଓଡିଶାର ନାନା ସ୍ଥାନ ରୁ ପୁରୁଣା ପୋଥି ଖୋଜୁ ଖୋଜୁ ଏ **"ରାଗଚିତ୍ର"** ପୋଥିଟିର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଲା । ଦିଅଁପୂଜା ଘର ଖଟୁଲିରେ ଆଉ ଆଉ କେତେ ଖଣ୍ଡ ପୋଥି ସହିତ ଚନ୍ଦନ ଚର୍ଚ୍ଚିତ କରି ଏ ପୋଥିର ପୂଜା କରୁଥଲେ ଅଶିବର୍ଷିଆ ଜଣେ ବୁଢ଼ୀ । ଘର ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣ ଓଡିଶାର ଶାର ଧରା କୋଟ ଜମିଦାରୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ ମୁଣ୍ଡମରାଇ ଗ୍ରାମରେ । ପୋଥି କହିଲେ ସାଧାରଣତଃ ଏ ଜାତି ବୁଝେ- ତାହା ଏକ ପବିତ୍ର ପୁରାଣ ଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ପୋଥିଗାଦିରେ ତାର ସ୍ଥାନ ଏଇ ରୀତିରେ ଏଇ ରାଗ ଧାନ ମୂର୍ତ୍ତୀ ଅଙ୍କିତ ପୋଥିଟି ମଧ୍ଯ ପୂଜା ପାଉଥିଲା । ଧର୍ମପୁଅ ହୋଇ ମୁଁ ବୁଢ଼ୀଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ପାତ୍ର ହେଲି। ଏହି ପରି ଛଅ ସାତ ଦିନ ବିତିଗଲା ଦିନେ ଦିଅଁ ଘର ପୋଥି ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇ ଖୋଜୁ ଖୋଜୁ ଏ ଖଣ୍ଡି ମିଳିଲା, ରଙ୍କ କୋଟି ନିଧି ପାଇଲା ପରି ଲାଗିଲା ମୋତେ।"

୧୭) ଅନ୍ୟ ଏକ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ପୁସ୍ତକ – **"ସୁରଲେଖା"** – ଏଥିରେ ୨୫ଟି ଓଡିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ, ୯ଟି ଗୀତ, ୮ଟି ଜଣାଣ ଓ ୪ଟି ପଲ୍ଲୀସ୍ୱର ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଏହି ଗୀତ ଗୁଡ଼ିକ ଗାଇବା ପାଇଁ ସ୍ୱର ସଙ୍କେତ ଦର୍ଶାଯାଇଛି।

୧୮) **"ସପ୍ତସ୍ୱରୀ"**- କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ – ୧୯୬୪ ରେ – କଟକ ଟ୍ରେଡିଂ କମ୍ପାନୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ

୧୯) **"ସଙ୍ଗୀତ ଓ ହାରମୋନୀୟମ୍ ଶିକ୍ଷା"** – କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ -୧୯୫୦, ୧୭୧ପୃଷ୍ଠା- ଓଡ଼ିଶା ଜଗନ୍ନାଥ କମ୍ପାନୀ,କଟକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଏହି ପୁସ୍ତକର ୨୦୦୮ ସୁଦ୍ଧା ୮ ଟି ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ।

ଏତତ୍ ବ୍ୟତୀତ ପୁରୀ ରୁ ପ୍ରକାଶିତ **"ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଭା"** ପତ୍ରିକାରେ ୧୯୨୭ ରେ ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ସ୍ଥାନିତ।

ବିତିଲା ତ ଯାମିନୀ – ମଉଳିଲା କାମିନୀ,
ଗିରି ଶିଖେ ଅନାଁରେ, ଶଶୀ ମାଗେ ମେଲଣି ॥ ° ||
ମଳିନ ପ୍ରଦୀପ ଶିଖା – ନୟନ କଜ୍ଜଳ ରେଖା,
ନୀର ଝରେ ସଖୀ ରେ – ଧାର ସାର ହେଲାଣି ।୧।
କହିବୁରେ ସମୁଜାଇ – ମୋହନ ବଂଶୀ ବଜାଇ,
ନିଶିଦିନ ସଜନୀ ! ରାଧା ଝୁରି ମଲାଣି ।୨।
ଚାହିଁ ଚାହିଁ ପଥ ନିତି – କେତେ ସହି ସହି ଛାତି,
ଦାଗଦାର ଶ୍ୟାମ ହେ – କଣ୍ଢ ବଳି ଗଲାଣି।୩।

ଓଡ଼ିଶାର ପୁର ପଲ୍ଲୀରେ ପରିଚିତ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଙ୍କ ଏଇ ଲୋକପ୍ରିୟ ଓଡିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ କୁ କିଏ ବା ନ ଜାଣେ । ଏହି ପରି ପାଖା ପାଖି ୧୦୦୦ରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ ସଙ୍ଗୀତ ର ରଚୟିତା ହେଉଛନ୍ତି କବି କାଳୀଚରଣ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ଏକାଧାରରେ ଜଣେ ପ୍ରବୀଣ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ, ନୃତ୍ୟବିତ୍, ନାଟ୍ୟକାର, ଅଭିନେତା, ଅଭିନୟ ନର୍ଦ୍ଦେଶକ, ମଞ୍ଚଶିଳ୍ପର ନବନବ ସ୍ରଷ୍ଟା; ପୁଣି କବି, ସାହିତ୍ୟିକ, ଗବେଷକ, ସମାଲୋଚକ ଓ ବ୍ୟଙ୍ଗକାର । କଳା-ସଂସ୍କୃତିର ଆଜନ୍ମ ଅନନ୍ତ ପୂଜାରୀ । ଏହି ଦକ୍ଷ ସଂଗଠକଙ୍କ କର୍ମକୃତି ସର୍ବତ୍ର, ଓ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରି ପାରିଛି । ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଓଡ଼ିଶାର ପରମ୍ପରାର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ କାଳୀ ଚରଣଙ୍କ ନିଷ୍ଠା, ସାଧନା ଅତୁଳନୀୟ । ଓଡ଼ିଶାର ନିଜସ୍ବ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ଭାରତ କାହିଁକି ବିଶ୍ବଦରବାର ରେ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ଆସନ ଦେବା ଲାଗି ତାଙ୍କର ଯେ ଆଜୀବନ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା', ତାହା ଏ ଜାତି କଦାପି ଭୁଲପାରିବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ସାଧନା ଫଳରେ ହିଁ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ ଆଜି ବିଶ୍ୱରେ ଆଦୃତ ତଥା ସମ୍ମାନିତ । ଓଡ଼ଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ବିଶ୍ୱ ପ୍ରସାରିତ କରିବାକୁ ତାଙ୍କ ସାଧନା ଅନନ୍ୟ । ଏ ଦିଗରେ ତାଙ୍କର ନିଷ୍ଠା ଏତେ ବଳିଷ୍ଠ ଥିଲା ଯେ, ଶାରୀରିକ ଅକ୍ଷମତା, ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟର ନିଷ୍ଠୁରତା ତାଙ୍କ ପାଖରେ ପରାଭବ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲା ।

ଉତ୍କଳୀୟ ସଙ୍ଗୀତ-ଆକାଶର ଅମର ଜ୍ୟୋତି କବିଚନ୍ଦ୍ର

ସାଂସ୍କୃତିକ ଗବେଷଣା ଓ ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ, ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ହେଉଛି ଭାରତୀୟ ସାରସ୍ବତ ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ନିଧି। ଏହାର ସ୍ୱୀୟ ମାଧୁରୀ, ଅନନ୍ୟ ଗାୟନ ଶୈଳୀ ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ରସିଦ୍ଧ ପରମ୍ପରା ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଆତ୍ମିକ ପରିଚୟ ସହିତ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ। ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ପ୍ରବାହିତ ଏହି ନାଦ-ବ୍ରହ୍ମର ସୁରକ୍ଷା ଓ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ପ୍ରସାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ନାଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟ କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଯେଉଁ ଐତିହାସିକ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ପାଇଁ ଚିର ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ। ଯେତେବେଳେ ପ୍ରାଦେଶିକ ଉପେକ୍ଷା ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ

© 2026 ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ଅବକ୍ଷୟ ଯୋଗୁଁ ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ମହାନ ଗୀତି-ପରମ୍ପରା ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ହରାଇବାକୁ ବସିଥିଲା, ସେତିକିବେଳେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ନିଜର ଆଜୀବନ ସାଧନାକୁ ବାଜି ଲଗାଇ ଓଡ଼ିଶୀ କଳାର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଏକ ଅଭିନବ ସାରସ୍ୱତ ଆନ୍ଦୋଳନର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ। ତାଙ୍କର ଏହି ନିଷ୍ଠାପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଗ୍ରାମ କେବଳ ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟକୁ ବିଶ୍ୱ ମଞ୍ଚରେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସ୍ୱୀକୃତି ଆଣିଦେଇନାହିଁ, ବରଂ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଅକାଟ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନତାକୁ ମଧ୍ୟ ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରିଛି। କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଗବେଷଣାଧର୍ମୀ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ପ୍ରକୃତ ପରିଚୟ ମିଳେ ତାଙ୍କର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ ଓ ଅଧ୍ୟୟନ ସ୍ପୃହା ମଧ୍ୟରୁ। ସେ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ଯେ, ସ୍ୱାଧୀନତା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭାରତରେ ବିନା ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରମାଣରେ କୌଣସି ଆଞ୍ଚଳିକ କଳାକୁ ତାର ଉଚିତ ସମ୍ମାନ ମିଳିବା ଅସମ୍ଭବ। ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ପାଥେୟ କରି ସେ ଓଡ଼ିଶାର ଗାଁ-ଗଣ୍ଡା ବୁଲି ଧୂଳିଧୂସରିତ ପୀଠରୁ ପ୍ରାଚୀନ ସଙ୍ଗୀତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକର ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ। ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ, ଅନୁଦିତ ଓ ରଚିତ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ପୁସ୍ତକ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ପଦ୍ଧତିର ବୈଜ୍ଞାନିକତା ଓ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନିୟମାବଳୀର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ। ସେ ନିଜର ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତକୁ ହିନ୍ଦୁସ୍ତାନୀ କିମ୍ବା କର୍ଣ୍ଣାଟକୀ ଶୈଳୀର ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୌଳିକ ଓ ବିଶୁଦ୍ଧ ସ୍ୱର-ଧାରା ବୋଲି ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ସମଗ୍ର ଭାରତର ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚକିତ କରିଥିଲା। ପ୍ରାଚୀନ 'ଓଡ୍ର-ମାଗଧୀ' ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଆଧାର କରି ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଯେ ନିଜସ୍ୱ ଚାରୁତା ଓ ବଳିଷ୍ଠ ଭିତ୍ତିଭୂମି ଉପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ, ଏହା କବିଚନ୍ଦ୍ର ନିଜ ଲେଖନୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଯାଇଛନ୍ତି।

କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବ୍ୟାପକ ସାରସ୍ୱତ ପ୍ରତିଭା କେବଳ ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନାରେ ସୀମିତ ନଥିଲା, ବରଂ ସେ ଥିଲେ ନିଜେ ଏକାଧାରରେ ଜଣେ ସୁସ୍ରଷ୍ଟା, କବି ଓ ସ୍ୱର ସଂଯୋଜକ। ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ ହଜାର ହଜାର ସଙ୍ଗୀତ, ଭଜନ, ଚମ୍ପୂ ଓ ଜଣାଣ ଓଡ଼ିଶାର ଜନମାନସର ନିତିଦିନିଆ ସ୍ପନ୍ଦନ ସାଜିଛି। ତାଙ୍କ ରଚିତ ଗୀତଗୁଡ଼ିକରେ ବ୍ୟବହୃତ ବିଭିନ୍ନ ପାରମ୍ପରିକ ରାଗ ଓ ତାଳର ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରୟୋଗ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ବ୍ୟାବହାରିକ ପକ୍ଷକୁ ଅଧିକ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛି। ଗୀତର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ସ୍ୱର ଓ ତାଳର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇ ସେ ଗାୟକ ଏବଂ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଶୃଙ୍ଖଳାର ଏକ ଅନନ୍ୟ ମାର୍ଗ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ। ଓଡ଼ିଶାର ଭାବମୟ ପଲ୍ଲୀର ସୁର ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି କ୍ଲାସିକାଲ୍ ସଙ୍ଗୀତର ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିର ପରିଧି ଥିଲା ଅତି ବ୍ୟାପକ। ସ୍ୱଦେଶୀ ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କରି ବିଶ୍ୱ ଦରବାରରେ ଓଡ଼ିଶାର କଳାକୁ ପହଞ୍ଚାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଇଂରାଜୀ ନିବନ୍ଧ ସମୂହ ଏବଂ ପ୍ରାମାଣିକ ଆଲେଖ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ଅବଦାନ ସଦା ସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବ।

ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟର ଶାରୀରିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଏବଂ ସମସାମୟିକ ସମାଜର ଅନେକ ପ୍ରତିକୂଳ ସମାଲୋଚନା ଓ କନ୍ଦଳ ସତ୍ତ୍ୱେ କଳା-ସଂସ୍କୃତିର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଆଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ ଭାବ ଥିଲା, ତାହା ତାଙ୍କୁ ଇତିହାସରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆସନ ପ୍ରଦାନ କରିଛି। ସେ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାର କଳା ଜଗତର ଜଣେ ଯୁଗପୁରୁଷ ଓ ସଚ୍ଚା ସାରସ୍ୱତ ସୈନିକ। ସାଂସ୍କୃତିକ ଜାଗରଣର ସେ ଯେଉଁ ମଶାଲ ଜାଳିଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ତାର ଆଲୋକ ଆଜି ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ଓଡ଼ିଶୀ କଳାର ଜୟଯାତ୍ରାକୁ ପ୍ରଦୀପ୍ତ କରୁଛି। ପରିଶେଷରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଅମର କୀର୍ତ୍ତି କେବଳ ଅତୀତର ଇତିହାସ ନୁହେଁ, ବରଂ ତାହା ଆମ ସାଂସ୍କୃତିକ ଭବିଷ୍ୟତର ଏକ ଦିଗଦର୍ଶନ। ଆଜିର ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ଓ ଆଧୁନିକତାର ଯୁଗରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟକୁ ବଜାୟ ରଖିବା ଏବଂ ଏହାକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାରତୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ପଦ୍ଧତି ଭାବେ ଅଫିସିଆଲ୍ ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରାଇବା ପାଇଁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଗବେଷଣା ହେବା ଆବଶ୍ୟକ। ଏହି ଦିଗରେ ନିରନ୍ତର ସାଧନା ଓ ଚେଷ୍ଟା ହିଁ ସେହି ମହାନ୍ ସାରସ୍ୱତ ମନୀଷୀଙ୍କ ପ୍ରତି ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ସାର୍ଥକ ସାରସ୍ୱତ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ହେବ। ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଆକାଶରେ ସେ ଚିରକାଳ ଏକ ଅସ୍ତହୀନ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସଦୃଶ୍ୟ ଆଗାମୀ ପିଢ଼ିର ଗବେଷକ ଓ ଶିଳ୍ପୀମାନଙ୍କ ଚେତନାକୁ ଆଲୋକିତ କରୁଥିବେ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ

1. ପଟ୍ଟନାୟକ କାଳୀଚରଣ। *ରାଗଚନ୍ଦ୍ରିକା*। କଟକ: ଓଡ଼ିଶୀ କଳା ପ୍ରକାଶ; ୧୯୬୬।
2. ପଟ୍ଟନାୟକ କାଳୀଚରଣ। *ନାଟ୍ୟ ମନୋରମା*। ଭୁବନେଶ୍ୱର: ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ; ୧୯୬୭।
3. ପଟ୍ଟନାୟକ କାଳୀଚରଣ। *ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ରୂପରେଖା*। ଭୁବନେଶ୍ୱର: ଉତ୍କଳ ନୃତ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ନାଟ୍ୟକଳା ପରିଷଦ।
4. ପଟ୍ଟନାୟକ କାଳୀଚରଣ। *ଓଡ଼ିଶୀ ନୃତ୍ୟ*। କଟକ: ନେସନାଲ ମିଉଜିକ କମ୍ପାନୀ।
5. ପଟ୍ଟନାୟକ କାଳୀଚରଣ। *ଆମର ସଙ୍ଗୀତ ଧାରା*।
6. ପଟ୍ଟନାୟକ କାଳୀଚରଣ। *କବିଚନ୍ଦ୍ର ଗୀତାବଳୀ*। କଟକ: ଇଉନାଇଟେଡ ବୁକ ହାଉସ।
7. ଦାସ ହେମନ୍ତ କୁମାର। *କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ (ଜୀବନୀ ଓ ଜୀବନ)*। ଭୁବନେଶ୍ୱର: ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା।
8. ପଟ୍ଟନାୟକ କାଳୀଚରଣ। *ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରକାଶ*। ଭୁବନେଶ୍ୱର: ଓଡ଼ିଶା ସଙ୍ଗୀତ ନାଟକ ଏକାଡେମୀ; ୧୯୬୬।
9. ପଟ୍ଟନାୟକ କାଳୀଚରଣ। *ସପ୍ତସ୍ୱରୀ*। କଟକ: ସ୍ୱାଧୀନ ପ୍ରକାଶନ; ୧୯୭୪।
10. ପଟ୍ଟନାୟକ କାଳୀଚରଣ। *କୁମ୍ଭାର ଚକ (ଆତ୍ମଜୀବନୀ)*। କଟକ: କଟକ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ ଷ୍ଟୋର; ୧୯୭୫।
11. ପଟ୍ଟନାୟକ କାଳୀଚରଣ। *The Music of Orissa: A Brief Survey*। ଭୁବନେଶ୍ୱର: ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ; ୧୯୫୮।
12. ମହାପାତ୍ର କୃଷ୍ଣଚରଣ। *କବିଚନ୍ଦ୍ର କାଳୀଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ*। ଭୁବନେଶ୍ୱର: ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ; ୧୯୭୯।
13. ମିଶ୍ର ବାଉରୀବନ୍ଧୁ। *କାଳୀଚରଣ: ସୃଷ୍ଟି ଓ ସମୀକ୍ଷା*। କଟକ: ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିଶର୍ସ; ୧୯୯୮।
14. ମହାନ୍ତି ଜାନକୀ ବଲ୍ଲଭ। *ଓଡ଼ିଆ ଗୀତିକାବ୍ୟ*। ଭୁବନେଶ୍ୱର: ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ; ୧୯୯୧।
15. ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର। *ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଇତିହାସ*। ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ସଂସ୍କରଣ। କଟକ: ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର; ୧୯୮୬।

Creative Commons (CC) License

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution–Non-Commercial–No Derivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) license. This license permits sharing and redistribution of the article in any medium or format for non-commercial purposes only, provided that appropriate credit is given to the original author(s) and source. No modifications, adaptations, or derivative works are permitted under this license.

About the Corresponding Author

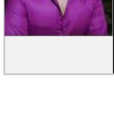

ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ (ବୟସ ୨୪) ଜଣେ ନିଷ୍ଠାପର ଉଦୀୟମାନ ଯୁବ ଗବେଷକ। ସେ BA-BEd ଓ ଓଡ଼ିଆରେ MA ସହ ୪ ଥର UGC-NET ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ରହ୍ମପୁର ଗଞ୍ଜାମରେ ଅତିଥି ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟରତ। ଲୋକସଂସ୍କୃତି ଓ ସାହିତ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ରୁଚି ଓ ପ୍ରଜ୍ଞା ରହିଛି। ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ତାଙ୍କର ଅନେକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶିତ।

© 2026 ସାହିଲ କୁମାର ନାୟକ. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC ND).https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/